

Történettudományi Doktori Iskola
Dr. Székely Gábor egyetemi tanár
Assziriológiai Doktori Program
Dr. Dezső Tamás habilitált egyetemi docens

A doktori értekezés tézisei

Nominal and Verbal Plurality in Sumerian: A Morphosemantic
Approach

Tanos Bálint

Témavezető: Dr. Zólyomi Gábor habilitált egyetemi docens

Budapest, 2012

Disszertációmban a szám grammatikai kategóriáját vizsgálom a sumerben. E nyelv a pluralitás különböző típusait több morfológiai és lexikai jelölőn keresztül fejezi ki, azonban ezek funkciói, disztribúciója és egymáshoz való viszonya máig sincs pontosan leírva. A dolgozatban célom e hiány pótlása volt. A nominális számjelölés három típusát: az **ene** enklitikumot, a főnévi reduplikációt, és a **didli** grammatikai szót vizsgáltam, illetve az igei pluralitás két jelölését: a tőalternációt és a teljes igei reduplikációt.

MÓDSZERTAN

A nyelvtani szám vizsgálatát nagy mértékben elősegítik azok a tipológiai kutatások, amelyek az elmúlt évtizedek során fontos megállapításokat tettek a kategória lehetséges értékeivel, ezek egymással, illetve más grammatikai kategóriákkal (pl. élőség) való összefüggésével kapcsolatban (vö. Corbett 2000). Rendelkezésre állnak hasonló elemzések az igei pluralitással kapcsolatban is, amelyek nagy nyelvi mintákon, az ige speciális kategóriáit figyelembe véve határozzák meg az igei pluralitás lehetséges értékeit (Wood 2007). Disszertációmban nagy mértékben támaszkodom ezen kutatásokra, és eredményeiket közvetlenül alkalmazom a sumer szám kategóriáinak elemzésében. A 2. és 4. fejezet az elemzések

alapjául szolgáló nyelvtipológiai és kognitív nyelvészeti kutatási eredményeket összegzi.

Az elektronikus korpuszok megjelenése új korszakot nyitott a sumerológiában. Nagy – és folyamatosan növekvő – számú sumer szöveg áll rendelkezésünkre elektronikus, kereshető, ill. bizonyos korpuszok esetén nyelvtanilag is elemzett formában. Ez lehetővé teszi nagyarányú kvantitatív vizsgálatok megvalósítását, illetve esetenként a teljes rendelkezésre álló adatállomány felhasználását. Dolgozatomban kiaknázom e kutatási módszerek lehetőségeit, és az egyes jelenségeket történetileg és/vagy műfaj szerint nagy méretű adatbázisok alapján elemzem; ennek különös jelentősége van a mennyiségű alapú produktivitás-vizsgálatoknál, amely a leghatékonyabb elérhető módszer holt nyelvekben a morfológiai produktivitás kérdéseinek megválaszolására.

EREDMÉNYEK A NOMINÁLIS SZÁM KÖRÉBŐL

A nominális szám, és jelölése több kérdést vet fel a sumer nyelvben (3. fejezet). Ismert tény, hogy az élettelen (non-human) grammatikai nembe tartozó lexémák nem kapcsolódhatnak az **ene** pluralitás jelölővel; a szakirodalommal szemben azonban dolgozatomban kimutatom, hogy a jelöletlenség nem egyes és többes számot, hanem ún. általános számot (general number, vö. Corbett 2000) takar. Az

élő (human) osztályba tartozók esetében a jelöletlen többes szám a típus-jelölő (kind-referring) kifejezések körébe tartozik (3.3.3. szakasz), ami a tipológiában jól ismert jelenség (vö. Corbett 2000; Acquaviva 2008). Az absolutivus esetben álló főneveknél az **ene** szintén hiányzik, ennek analógián alapuló magyarázatát javaslom a 3.3.2 szakaszban.

Az **ene** enklitikum leírásában a fő kérdés a pontos disztribúciója, illetve összefüggése az igei pronominális jelölőkkel. A számszerű adatok azt mutatják, hogy bár mindkét jelölőtípusra sok példa van, az egyeztetésként értelmezhető egy tagmondaton belüli megjelenésük viszonylag ritka. Dolgozatomban kimutatom, hogy pontosan milyen szintaktikai környezetekben jelenik meg az enklitikum, és mely esetekben helyettesítik igei affixumok, illetve milyen körülmények között jelenik meg az **ene**, illetve a két jelölő együtt, és ez miért viszonylag ritka eset. A 3.3.6 szakaszban azt a kérdést vizsgálom, hogy tekinthető-e az **ene** inflexió jelölőnek.

A főnévi reduplikáció (3.4 szakasz) funkciója vitatott a szakirodalomban, így az erről szóló fejezet elsősorban a jelentéstani kérdésekre koncentrálna. A pontatlan kollektív helyett javaslom a nagy-többes (greater plural) elnevezést használni, mivel a nyelvészet a kettőt különböző funkcióként tartja számon, melyek közül ez utóbbi illik a reduplikációra. Emellett – Jagersma (2010) nyomán – a

disztributív funkció felvételét is szükségesnek tartom. Egyes esetekben azonban sem a nagy-többes, sem a disztributív funkció nem tűnik elfogadhatónak. Emellett az előfordulások több korszakot figyelembe vevő gyakorisági vizsgálata azt mutatja, hogy a késői korokban a reduplikáció jellemzően az élettelen főnevek körében fordul elő, amelyek többsége az **ene** enklitikummal nem jelölhető. E két jelenség együttes magyarázata az lehet, hogy a reduplikáció az élettelen többes jelölővé való grammatikalizálódás útján haladt.

A nominális pluralitás utolsó körüljárt kérdése a **didli** grammatikai szó (3.5 szakasz). A szakirodalomban konszenzus alakult ki ezen elem disztributív funkcióját illetően, azonban pontos disztribúciója, és a nominális reduplikációhoz való viszonya kérdéses. A **didli**-vel kapcsolatos problémák jelentős része összefügg azzal, hogy a III. évezredben szinte kizárólag gazdasági szövegekben jelenik meg. Nagy valószínűséggel a nominális reduplikáció alacsonyabb stílusértékű megfelelőjeként, vagy gazdasági terminusként volt használatos.

EREDMÉNYEK AZ IGEI PLURALITÁS KÖRÉBŐL

Az igei pluralitás két kifejezőeszközzel rendelkezik a sumerben: az igeik egy szűk köre tőalternációval fejezi ki, többségük pedig a tő teljes reduplikációjával.

Az igei tőalternáció jól ismert a nyelvtipológiában, és azokban a nyelvekben, amelyekben az igei pluralitás kifejezőeszköze, tipikusan az igeik azonos csoportját érinti, az eseményben legerősebben érintett szereplő pluralizálásával. Ez a – gyakorlatilag a szereplői pluralitásnak megfelelő – megközelítés a sumerológiában is elfogadott, azonban Jagersma (2010) felveti azt a lehetőséget, hogy a tőalternáció az események pluralitását jelöli, és csak ezen keresztül, mintegy másodlagosan pluralizálja valamely összetevőt. Az 5.2 szakaszban kimutatom, hogy a tőalternációt mutató igeik jól illeszkednek a tipológiai trendbe, a sumerben is azoknál az igeiknél figyelhető meg a jelenség, amelyeknél más nyelvekben is. A tőalternáció egyeztetéstől való eltérését jól mutatja, hogy nem érzékeny a sumerben erős hatást gyakorló élő-élettelen (human – non-human) grammatikai nemekre, azaz mindkét nembe tartozó összetevők pluralizálhatók általa. Jagersma felvetésére, amely szerint a tőalternáció eseménypluralitást jelölne, egy finomabb, a szigorú bináris kategorizációt elvető megoldást javaslok. Eszerint a pluralitás két típusa (összetevői és eseménypluralitás) egyszerre jelen lehet ezekben az esetekben, azonban a szereplők jellemzőitől és az ige jellegétől függően egyik vagy másik erőteljesebben kerül előtérbe, feltűnőbbé (salient) válik.

Az igei pluralitás másik típusa, a tő teljes reduplikációja (5.4 szakasz) az igék nagyobb körét érinti. E jelenség értelmezése problematikus a szakirodalomban (vö. Edzard 1971; Yoshikawa 1993; Thomsen 2001; Jagersma 2010 stb.); a feltételezett funkciók köre igen széles, és szerzőről szerzőre változik. Az idevágó tipológiai kutatások azonban az igei pluralitás funkcióiról precíz leírást adnak, és ezek összefüggéseit az ige szemantikájával részletesen tárgyalják (Wood 2007). Az eseménypluralitás fő osztályai (eseményen belüli, eseményen kívüli, folyamatos, disztributív; ez utóbbi részletes tipológiai leírása megtalálható a 3. függelékben) mellett fontos szerepe van a lexikai aspektus fogalmának is. Ennek megfelelően a fejezetben az eseménypluralitás egyes értékei a különböző lexikai aspektussal rendelkező igékhez vannak rendelve. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy az elemzés ne az egyes példák – gyakran szubjektív – egyéni értelmezéséből, hanem nyelvészetileg meghatározott kategóriákból induljon ki, és objektívebb eredményeket hozzon. A fejezet tartalmazza az elemzés általános algoritmusát, és számos konkrét példán mutatja be azt is, hogy az adott tagmondat egyéb összetevőinek milyen szerepe lehet az alapértelmezettnek tekintett értelmezés módosításában.

Mivel a dolgozatban elfogadott sumer nyelvtani rendszer (vö. Zólyomi 2005) a hagyományosan melléknévnek tekintett elemeket

statív igeiként kezeli, ezért ezek reduplikációját is az igei pluralitás tárgykörébe vonom, és együtt tárgyalom az állapotjelölő igékkel (state verbs). A statív igék pluralitása jellemzően két értéket vesz fel: összetevői pluralitást, illetve az adott állapot vagy tulajdonság intenzitását. Kimutatom, hogy mindkét érték jellemző a sumerben, és az intenzitás különösen gyakori az állapotjelző igék esetében, ill. bizonyos elveket javaslok annak megállapítására, hogy a konkrét esetekben melyik értelmezés a helyes.

A dolgozat 6. fejezete azon főnevekkel foglalkozik, amelyek tövét reduplikált igék participiumai képezik. A lexémák ezen csoportja jól köthető az igei pluralitás egyes értékeihez, mivel a reduplikáció a töben ezen a módon magyarázható. Ezek a főnevek így egyben fontos visszacsatolást jelentenek az igei pluralitás elemzéséhez, mivel megmutatják, hogy a jelenségnek legalábbis bizonyos kategóriái a sumer nyelv korai állapotában is jelen voltak, és aktív szóalkotási eszközként működtek. Az érintett főnevek formai elemzéséhez a konstrukciós morfológia (Booij 2010) eszköztárát, a szemantikai jelenségek magyarázatához pedig a kognitív metonímia elméletét veszem igénybe.

A hetedik fejezet röviden összefoglalja a dolgozat eredményeit, és javaslatokat tesz a fentieknek a sumer szövegek fordításában való felhasználására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acquaviva, Paolo. 2008. *Lexical Plurals: A Morphosemantic Approach*. Oxford: University of Oxford Press.
- Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Corbett, Greville. 2000. *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edzard, Dietz Otto. 1971. "Hamtu, marû und freie Reduplikation beim sumerischen Verbum I". *ZA* 61, 208-232.
- Jagersma, Abraham. 2010. *A Descriptive Grammar of Sumerian*. Doctoral Dissertation, University of Leiden.
- Thomsen, Marie-Louise. 2001. *The Sumerian Language: an Introduction to its History and Grammatical Structure*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Wood, Esther Jane. 2007. *The Semantic Typology of Pluractionality*. PhD Dissertation, University of California, Berkeley.
- Yoshikawa, Mamoru. 1993. "Verbal Reduplication in Sumerian". In: Yoshikawa, Mamoru. *Studies in the Sumerian Verbal System*. Acta Sumerologica supplementary series 1. Hiroshima: The Middle Eastern Culture Center in Japan, 287-308.
- Zólyomi, Gábor. 2005. *Sumerisch*. In *Schriften und Sprachen des Alten Orients*. Hrsg.: Streck, Michael. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: 11-43.